

Zwarte mezen (*Parus ater*) in 2017 in Noord-Nederland: West- of Oost-Europeanen?

Klaas Koopman, Derick Hiemstra, Arend Timmerman & Harry de Boer

In de herfst van 2015 was in Nederland sprake van een grote invasie van Zwarte mezen die anders dan bij veel vorige invasies ook Noord-Nederland aandeed. In 2016 zaten we met de kater en waren in de herfst de vangsten van Zwarte mezen voor geheel Nederland net niet op de vingers van één hand te tellen. Er was geen invasie en de eigen vogels bleven in de naaldbossen hangen. Maar hoe langer de laatste invasie geleden is, des te groter is de kans op een nieuwe. In 2017 werden in Nederland weer kleine aantallen Zwarte mezen gevangen. Een nieuwe invasie? In deze bijdrage analyseren de auteurs hun vangsten uit de tweede helft van 2017.

Inleiding

De invasie van Zwarte mezen in 2015 in Noord-Nederland is uitvoerig gedocumenteerd in Koopman *et al.* (2016) aan de hand van vangsten in Broeksterwâld, Eastermar, Leek en Surhuizum. Van september tot en met december werden toen in geheel Nederland op zijn minst 2.482 Zwarte mezen gevangen (www.trektellen.nl plus de vangsten van Klaas Koopman en Harry de Boer), waarvan wij 1.403 voor onze rekening namen. In 2016 werden in dezelfde periode in het gehele land slechts zes Zwarte mezen gevangen. In 2017 werden hier en daar kleine aantallen gevangen, ook in Eastermar, Leek en Surhuizum. Het patroon verschilde aanzienlijk van dat van 2015. Voldoende reden om de vangsten van 2017 aan een nadere beschouwing te onderwerpen en te vergelijken met die van 2015.

Zwarte mees tijdens de invasie van 2015, Marsum 25 oktober 2015 (foto Meino Zondervan).

Materiaal en methode

Voor de beschrijving van de vanglocaties en vangmethodes wordt verwezen naar Koopman *et al.* (2016). Een belangrijke wijziging is dat in Leek in 2016 vrijwel alle hogere bomen teruggezet zijn waardoor de begroeiing even hoog is als de mistnetten. Dit verhoogt de vangkans aanzienlijk. In Broeksterwâld werd van september tot december ondanks de inzet van geluid geen enkele Zwarte mees gevangen. In Eastermar werden met geluid 31 Zwarte mezen gevangen. In Surhuizum werd het geluid van de Zwarte mees alleen aangezet als roepende vogels werden gehoord. Dit zal geen maximale aantallen opgeleverd hebben. Totaal werden daar 19 Zwarte mezen gevangen. In Leek werd het geluid langdurig ingezet en werden 99 ongeringde en vier elders geringde Zwarte mezen gevangen. Bovendien werden hier twaalf eigen vogels teruggevangen waarvan twee in januari. Van alle gevangen vogels werden leeftijd, vleugellengte en gewicht bepaald en daarnaast werd in Leek en Surhuizum ook het aantal ongeruide armpendekveren (adv) genoteerd. In alle berekeningen van Zwarte mezen is het totaal van ongeringde, elders geringde en eigen terugvangsten meegenomen.

Resultaten

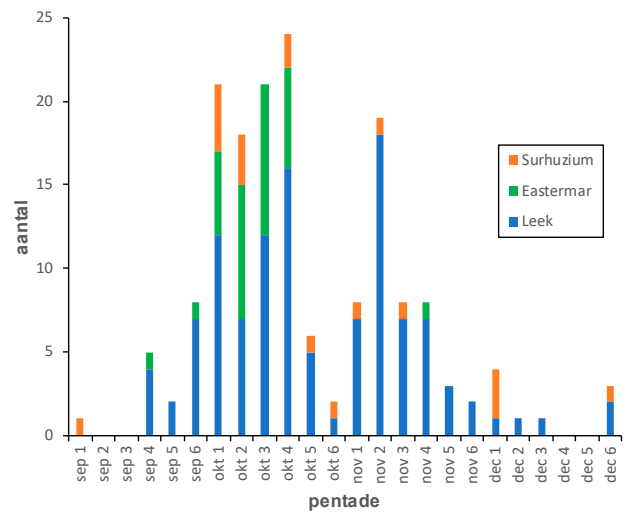
Gedrag

In Eastermar werden drie groepjes Zwarte mezen gezien van 5, 8 en 12 vogels, totaal 25, waarvan 16 werden gevangen. De overige 15 vogels in Eastermar waren een- en tweelingen. In Surhuizum kon door de aard van de begroeiing (hoge naaldbomen) de groepsgrootte niet goed worden vastgesteld. De indruk was dat groepjes uit hooguit drie vogels bestonden. De vogels lieten zich vaak niet verleiden bij het geluid en de netten te komen. Van de 115 in Leek gevangen Zwarte mezen waren 86 solitaire vogels. Slechts tienmaal was er sprake van een groepje: 4 x 2, 4 x 3, 1 x 4 en 1 x 10, samen 35 vogels, waarvan 29 werden gevangen. Alleen in oktober en november werden groepjes vastgesteld. Het groepje van tien kwam langs op 19 oktober. Hiervan konden zes worden gevangen. De overige vier vlogen door naar het westen. Dit was in Leek ook de enige mogelijke indicatie van trek. De overige

vogels leken meer foeragerend wat rond te trekken en vervolgens op het geluid af te komen. In het invasiejaar 2015 werden meestal groepjes gevangen die vaak zeer sterk aangetrokken werden door het geluid en heel gemakkelijk veelvuldig roepend in de mistnetten vlogen.

Vangstverloop en leeftijdssamenstelling

Het vangstverloop is gegeven in figuur 1. In Broeksterwâld werd geen enkele Zwarte mees gevangen of waargenomen. In de directe omgeving werden wel enkele vogels gezien. In Surhuizum werd op 3 september de eerste Zwarte mees gevangen, maar de eerstvolgende pas op 2 oktober. Op 3 december werden nog drie gevangen en daarna werd de laatste gevangen op 26 december. In Eastermar werd de eerste Zwarte mees op 16 september gevangen. Afgezien van een vangst op 17 november was het hier op 19 oktober feitelijk gebeurd met de vangsten, hoewel na 19 oktober nog regelmatig het geluid van Zwarte mezen werd afgespeeld. In Leek werd de eerste Zwarte mees op 17 september gevangen en de laatste ongeringde op 29 december. Op 2 januari werden nog twee eigen vogels teruggevangen en op 18 januari werd een geringde vogel gezien, de laatste in het winterseizoen. De vangsten in Leek stegen vanaf de vierde pentade van september tot 16 vogels in de vierde oktoberpentade. Daarna vielen de vangsten sterk terug in een periode van ongunstig vangweer, maar in de tweede novemberpentade werden 18 Zwarte mezen gevangen waarvan elf op 6 november. Daarna liepen de vangsten weer terug. De vangsten in Eastermar en Surhuizum waren te gering om een duidelijke trend te ontdekken. Surhuizum lijkt aanvullend op Leek, maar in Eastermar waren de vangsten grotendeels beperkt tot de eerste vier pentades van oktober. In deze vier pentades werd echter wel het beeld van Leek gevolgd. Slechts drie van de 165 gevangen Zwarte mezen tot en met december waren oude vogels (1,8%), de rest was zonder uitzondering jong. In 2015 was 1,7% oud.

Figuur 1. Aantal gevangen Zwarte mezen per pentade (vijfdaagse periode) in 2017 in Leek, Eastermar en Surhuizum.

Vleugellengtes en gewichten

De gemiddelde vleugellengte lag in 2017 iets boven die van 2015 (tabel 1). Het verschil is sterk significant ($z = 3,74$, $p < 0,01$). In 2015 kende september gemiddeld de langste vleugels. Oktober – december gaven toen eenzelfde gemiddelde. In 2017 hadden september – december vrijwel dezelfde gemiddelde vleugellengte. De gewichten verschilden weinig tussen 2015 en 2017 met zowel tussen de maanden als de jaren dan de ene en dan de andere maand fractioneel hoger. Het verschil tussen 2015 en 2017 is niet significant ($z = 1,12$, $P > 0,05$).

Armpendekveren (adv)

Het gemiddelde aantal ongeruide adv was in 2017 iets kleiner dan in 2015 (tabel 1). Dit gold ook voor de afzonderlijke maanden met uitzondering van september. Voor die maand was het monster uit 2015 echter te klein om hieraan harde conclusies te

Tabel 1. Enkele karakteristieken van de vangsten in Leek, Broeksterwâld, Eastermar en Surhuizum van 2015 en 2017. n = aantal, gem = gemiddelde en std = standaardafwijking.

Parameter	maand	2015	2017
vleugellengte	sept	$n = 12$, $gem. 63,7$, $std. 1,9$	$n = 16$, $gem. 62,8$, $std. 1,8$
	okt	$n = 1027$, $gem. 62,2$, $std. 1,8$	$n = 91$, $gem. 62,5$, $std. 1,6$
	nov/dec	$n = 361$, $gem. 62,2$, $std. 2,0$	$n = 57$, $gem. 62,8$, $std. 1,7$
	totaal	$n = 1400$, $gem. 62,2$, $std. 1,8$	$n = 164$, $gem. 62,7$, $std. 1,6$
gewicht	sep	$n = 11$, $gem. 9,45$, $std. 1,06$	$n = 16$, $gem. 9,21$, $std. 0,47$
	okt	$n = 1019$, $gem. 9,48$, $std. 0,58$	$n = 92$, $gem. 9,34$, $std. 0,47$
	nov/dec	$n = 358$, $gem. 9,48$, $std. 0,60$	$n = 57$, $gem. 9,65$, $std. 0,58$
	totaal	$n = 1388$, $gem. 9,48$, $std. 0,59$	$n = 165$, $gem. 9,43$, $std. 0,53$
ongeruide adv	sept	$n = 6$, $gem. 2,1$, $std. 1,4$	$n = 14$, $gem. 2,7$, $std. 1,0$
	okt	$n = 644$, $gem. 3,7$, $std. 1,4$	$n = 61$, $gem. 3,1$, $std. 1,2$
	nov/dec	$n = 249$, $gem. 3,7$, $std. 1,7$	$n = 56$, $gem. 3,1$, $std. 1,3$
	totaal	$n = 899$, $gem. 3,7$, $std. 1,5$	$n = 131$, $gem. 3,1$, $std. 1,2$

Groep trekkende Zwarte mezen, een beeld dat we in 2017 weinig zagen, telpost Zwolse Hoek bij de Ketelbrug 4 september 2012 (foto Mervyn Roos).

verbinden. Voor alle vier maanden samen was het verschil tussen 2015 en 2017 sterk significant ($z = 5,16, P < 0,01$).

Ringmeldingen en terugvangsten

Vier van de gevangen Zwarte mezen in Leek, alle jonge vogels, droegen al een ring. Zowel op 13 oktober als op 13 november werd in Leek een Zwarte mees gevangen die op 2 oktober in Surhuizum was geringd. Op 14 november werd een exemplaar gevangen dat op 10 oktober was geringd in Eastermar. Op 6 en 12 november werd de vierde geringde vogel gevangen. Deze droeg een Belgische ring en was op 29 oktober geringd ten noorden van Antwerpen net over de Nederlandse grens. In Leek werden tien Zwarte mezen tweemaal en twee driemaal gevangen. De ring- en vinddata zijn gegeven in tabel 2. Van 13 vogels uit september werd één teruggevangen (7,7%), van 51 uit oktober werd ook één teruggevangen (2,0%) en van 39 uit november/december werden tien teruggevangen (25,6%). De verstreken tijd tussen ring- en terugvangdatum lag tussen 1 en 51 dagen, gemiddeld 14,7 dagen.

Discussie

In 2015 was in Nederland overduidelijk sprake van een invasie van Oost-Europese Zwarte mezen. Vangsten van vogels met Litouwse ringen bevestigden dit. Bij de invasie sloten zich ook lokale vogels aan. In Koopman *et al.* (2016) vermeldden wij één als

Tabel 2. Eigen terugvangsten van Zwarte mezen in Leek. * ook teruggevangen op 17 november, ** ook teruggevangen 11 december.

ringdatum	datum terugvangst	verstreken tijd in dagen
29-9	31-10	32
19-10	21-10	2
4-11	7-11	3
6-11	12-11	6
7-11	8-11	1
8-11	29-12*	51
8-11	20-11	12
12-11	29-11	17
13-11	22-11	9
17-11	26-11	9
5-12	2-1**	28
27-12	2-1	6

nestjong bij Staphorst geringde Zwarte mees. Na publicatie kwam er nog een tweede ringmelding binnen van een als nestjong geringde Zwarte mees. De vogel was ook geringd bij Staphorst op 23 juni 2015 en werd op 13 oktober 2015 gevangen in Leek. Op basis van vangstverloop, vleugellengte, gewicht en aantal ongeruide adv concludeerden wij dat de vangsten van september waarschijnlijk lokale vogels waren. In 2017 was geen sprake van een invasie van Oost-Europese Zwarte mezen. De gevangen vogels

zouden dan afkomstig moeten zijn uit Nederland en aangrenzende gebieden en de verwachting is dan dat de verzamelde gegevens in 2017 overeenkomen met die van september 2015.

In Nederland werden in de periode september – december 2017 buiten Eastermar, Leek en Surhuizum slechts 112 Zwarte mezen gevangen. Wij vingden 165 stuks. Dat is 59,6% van het totaal. In 2015 vingden we 56,4% van het landelijke totaal. Ons grote aandeel laat zich goed verklaren. Zwarte mezen komen over het algemeen hoger in bomen voor dan de mistnetten hoog zijn. Spontane vangsten van Zwarte mezen zijn daarom schaars. Alleen met de inzet van geluid zijn de vogels op mistnethoogte te krijgen. Het merendeel van de ringers werkt tegenwoordig met geluid, maar zet dit in voor bijzondere soorten, voor soorten die in grote aantallen zijn te vangen of gebruiken een mix van geluiden waarin soms ook dat van de Zwarte mees is opgenomen. Hierdoor valt de Zwarte mees vaak tussen wal en schip. Met name in Leek is met geluid zwaar ingezet op Zwarte mezen, waardoor daar in 2015 en 2017 relatief grote aantallen konden worden gevangen. In 2017 telde waarschijnlijk ook mee dat Leek dichterbij belangrijke broedgebieden (Drenthe) ligt dan de andere drie vanglocaties. Broeksterwâld ligt het verst verwijderd van Drenthe.

Het gedrag, de groepssamenstelling en het vangstverloop in 2017 wijken af van dat van 2015. Er was geen sprake van trekkende groepjes die aangetrokken door het geluid luid roepend heel gemakkelijk in de netten vlogen. Het waren vooral eenlingen die rondtrokken en zich lieten lokken met het geluid. In 2015 was sprake van een sterke toename van de vangsten vanaf begin oktober naar een enorme piek op 23 oktober om vervolgens vanaf eind oktober op een veel lager niveau geleidelijk af te bouwen tot vrijwel nul rond de jaarwisseling. In 2017 is sprake van een geleidelijke opbouw vanaf half september naar half november.

De leeftijdssamenstelling van de Zwarte mezen van 2017 wijkt nauwelijks af van die van 2015. De leeftijdssamenstelling komt ook in grote mate overeen met die van de Koolmees. In Leek is met inzet van geluid ook gericht gevangen op Koolmezen. In 2017 was er ook geen invasie van Oost-Europese Koolmezen. Desalniettemin werden in Leek in de periode juni - december 541 Koolmezen gevangen (in verband met het grote aantal eigen ringvangsten is elk individu slechts eenmaal meegeteld), op 44 na alle jonge vogels (91,9%). In 2016, toen geen enkele Zwarte mees werd gevangen, werden in dezelfde periode slechts 203 Koolmezen gevangen,

Paartje Zwarte mezen blijven hangen na invasie van 2015 en waarschijnlijk broedend, Geastmer Bosk bij Rinsumageast 24 april 2016 (foto Jan Andries Wagenaar).

waarvan 176 jonge vogels (86,7%). Het broedseizoen 2015 in Nederland was voor zowel Zwarte mees als Koolmees een gemiddeld jaar (Ballering 2016). 2016 daarentegen werd voor beide soorten als zeer slecht gekarakteriseerd (Ballering 2017). Ook in 2017 was het broedsucces voor de Koolmees laag, maar voor Zwarte mezen juist zeer hoog (Ballering 2018). Lokaal waren er wel verschillen. In de boswachterij Staphorst was 2016 voor de Zwarte mees een beter broedseizoen dan 2017, maar voor de Koolmees was dit net andersom (persoonlijke mededeling Harry van Wijk). Het zeer geslaagde broedseizoen bij de Zwarte mees had tot gevolg dat de jonge vogels zijn gaan zwerven. Oude Zwarte mezen bleven kennelijk achter in de naaldbossen in of bij hun territorium. Opmerkelijk is wel dat in 2017 in Leek meer Koolmezen werden gevangen dan in 2016 ondanks dat het broedseizoen landelijk voor beide jaren slecht was. Mogelijk spelen hier lokale verschillen mee. Dat het aandeel oude vogels bij de Koolmees in Leek wat hoger ligt dan bij de Zwarte mees vindt zijn oorzaak in het feit dat we in Leek anders dan bij de Zwarte mees te maken hebben met een plaatselijke broedpopulatie. In 2016 en 2017 werden respectievelijk 19 en 18 Koolmezen gevangen die in een voorgaand jaar al waren geringd. Deze moeten als plaatselijke broedvogels worden beschouwd (Koopman 2016). Koolmezen van Leek gaven in 2017 uitwisseling met Eastermar en Broeksterwâld (tweemaal). In Leek werden ook één in Eastermar en twee in Surhuizum geringde Zwarte mezen teruggevangen, evenals één uit België. Dit soort verplaatsingen duidt op rondzwerven in een relatief klein gebied. In invasiejaren vinden verplaatsingen over grotere afstanden plaats.

Het lijkt erop dat in september en oktober Zwarte mezen bij hun omzwervingen niet lang op dezelfde plaats bleven hangen. Afgezien van een vogel van oktober die na twee dagen werd teruggevangen, was er slechts één vogel van september die na 29 dagen werd teruggevangen. De vogels uit november en december lijken deels langer te blijven hangen. Dit beeld wordt bevestigd door de ringmeldingen waarbij drie oktobervogels uit Fryslân later in Leek werden aangetroffen. Een hiervan, geringd op 2 oktober in Surhuizum, werd zowel op 13 als 22 november aangetroffen in Leek.

De aanname in 2015 dat de Zwarte mezen in september eigen vogels waren, lijkt in 2017 op basis van vangstverloop, vleugellengte en aantal ongeruide armpendekveren bevestigd te worden. Vergeleken met 2015 werden in september 2017 ten opzichte van oktober al relatief veel vogels gevangen. Wij maakten aannemelijk dat in september 2015 de invasie buiten Noord-Nederland om plaatsvond en pas vanaf oktober ook ons landsdeel bereikte. In 2015 waren de gemiddelde vleugellengtes in september hoger dan in de drie daaropvolgende maanden. In 2017 waren de gemiddelde vleugellengtes weliswaar iets kleiner dan die van september 2015, maar voor alle vier maanden vrijwel gelijk en hoger dan die in 2015. Dit wijst erop

dat we in 2017 een homogene groep vogels hadden gelijk aan september 2015, maar dat in 2015 vanaf oktober vogels van een andere oorsprong ons land bezochten. Het aantal ongeruide adv was in 2017 lager dan in 2015. Dat verklaarden wij in 2015 al door een vroeger broedseizoen bij ons ten opzichte van Oost-Europa, waardoor eerder met de rui van de adv kan worden begonnen. De conclusie moet dan ook zijn dat we in 2017 te maken hadden met West-Europese Zwarte mezen. Het is zeer gewenst om bij gevangen Zwarte mezen naast de traditionele maten als vleugellengte en gewicht ook het aantal ongeruide adv te noteren. Dit kan ons komende jaren belangrijke informatie geven omtrent de herkomst van de vogels.

Dankzegging

Tseard Hiemstra hielp bij het vangen in Surhuizum. Germ de Vries was de dagelijkse medewerker van Arend Timmerman. Harry van Wijk verschafte gegevens over het broedsucces van mezen bij Staphorst. Henk Laverman, Mervyn Roos, Jan Andries Wagenaar en Meino Zondervan stelden foto's beschikbaar. Allen worden hiervoor hartelijk bedankt.

Literatuur

- Ballering, L., 2016.** Jaarverslag NESTKAST, broedseizoen 2015. Landelijk NETwerk voor STudies aan nestKASTbroeders. SOVON, Nijmegen.
- Ballering, L., 2017.** Jaarverslag NESTKAST, broedseizoen 2016. Landelijk NETwerk voor STudies aan nestKASTbroeders. SOVON, Nijmegen.
- Ballering, L., 2018.** Jaarverslag NESTKAST, broedseizoen 2017. Landelijk NETwerk voor STudies aan nestKASTbroeders. SOVON, Nijmegen.
- Koopman, K., 2016.** Koolmezen in Leek. Wat veroorzaakt de jaarlijkse fluctuaties in de aantallen? De Grauwe Gors 43: 8-14.
- Koopman, K., D. Hiemstra, A. Timmerman & H. de Boer, 2016.** Een invasie van Zwarte mezen (*Parus ater*) in de herfst van 2015 in Noord-Nederland. *Twirre* (1) 26: 3-13.

Websites

www.trektellen.nl

Klaas Koopman
Diligencelaan 11
9351 PR Leek
klaas.tilly.koopman@hetnet.nl

Derick Hiemstra
Koartwald 13
9283 TW Surhuizum
derick@upcmail.nl

Arend Timmerman
Achterwei 4
9261 VX Eastermar
a.timmerman@zonnet.nl

Harry de Boer
Willemstrjitte 7
9108 EL Broeksterwâld
harrydeboer@hotmail.com